

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology
ISSN: 2147-8171
Cilt / Volume: 6 • Sayı / Issue: 10 • Sayfa / Pages: 117-146

Anadolu'da Bilinen İlk Türkçe Manzum Fütüvvetnâme Olan Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesinde Dinî-Tasavvufî Muhtevâ

Religious and Mystical Content in The Şeyh Eşref B. Ahmed's Futuwwatnama Known as The First Turkish Poetical Futuwwatnama in Anatolia

Arş. Gör. Aynur KURT

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology
aynurpalabiyik@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7358-0312

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 30.01.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 13.03.2019
Yayın Tarihi / Published : 15.03.2019

Atıf Bilgisi / Cite as: Kurt, Aynur. "Anadolu'da Bilinen İlk Türkçe Manzum Fütüvvetnâme Olan Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesinde Dinî-Tasavvufî Muhtevâ", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Mart 2019): 117-146. <https://doi.org/10.5281/zenodo.2595485>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <http://dergipark.gov.tr/esoguifd>

Anadolu'da Bilinen İlk Türkçe Manzum Fütüvvetnâme Olan Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesinde Dinî-Tasavvufî Muhtevâ¹

Öz ► Fütüvvetnâmeler, Ahî teşkilatlarının gelişmesiyle fütüvvet kavramını ve bu teşkilatların kâidelerini ortaya koyan eserler olarak ortaya çıkmıştır. Türk edebiyatının da bir türü olan fütüvvetnâmeler ahlâkî ve tasavvufî içerikli eserlerdir. Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâme'si 444 beyitlik ve aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazılmış bir mesnevîdir. 1452'de Edirne'de istinsah edildiği bilinen bu eserin XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başında yazıldığı tahmin edilmektedir. Şeyh Eşref b. Ahmed'in bu tarihler arasında yaşamış olabileceği göz önünde bulundurularak Türk edebiyatında bilinen üç Türkçe manzum fütüvvetnâmeden ilki olduğu düşünülmektedir. Mesnevî1992 yılında Orhan Bilgin ve 2016 yılında Mustafa Güneş tarafından yayımlanmıştır. Eserde fütüvvetin ana ilkelerinden olan güzel ahlak, nefesine hâkim olmak, iyi huylu olmak, Allah'ın emir ve yasaklarına uymak gibi çoğu tema tasavvuf anlayışı içerisinde tarikat, şeriat, hakikat, mârifet, ârif, nefis, akıl, dünya ve âhiret gibi kavramlarla birlikte yer almaktadır. Bu çalışmada, Şeyh Eşref b. Ahmed'in manzum fütüvvetnâmesinde dinî ve tasavvufî kavramlar tesbit edilerek örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Fütüvvetnâme, Tasavvuf, Allah, Hz. Peygamber, Âyet, Hadis.*

Religious and Mystical Content in The Şeyh Eşref B. Ahmed's Futuwatnama Known as The First Turkish Poetical Futuwatnama in Anatolia

Abstract ► Futuwatnamas are pieces which reveal the concept of futuvvet and the rules of Ahi community. Futuwatnamas ,including moral and mysticism, are kinds of Turkish Literature. Şeyh Eşref B. Ahmed's Futuwatnama which was written as a masnawi in "fâilâtün fâilâtün fâilün" aruz prosody consists of 444 couplets Futuwatnama was copied in Edirne in 1452. As It is estimated that Şeyh Eşref b. Ahmed lived during the end of the 14th century and beginning of the 15th century Şeyh Eşref b. Ahmed's Futuwatnama we can consider that it is first Turkish poetical futuwatnama among other three in Turkish Literature. Şeyh Eşref b. Ahmed's Futuwatnama was published by Orhan Bilgin in 1992 and Mustafa Güneş in 2016. Some major principles such as social ethics, self denial, have one's heart in the right place, obeyance God's orders and prohibitions, adhere to the hadth's of the Prophet, being fair, never lying, loving all

¹ Bu makale 27-29 Eylül 2018 tarihinde Kırşehir'de düzenlenen 4. Uluslararası Ahilik XIII.-XVI. Yüzyıllarda Ahilik (1200-1600) Sempozyumunda sunulan "Anadolu'da Bilinen İlk Türkçe Manzum Fütüvvetnâme Olan Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesinde Dinî Muhtevâ" adlı tebliğden genişletilerek hazırlanmıştır.

ANADOLU'DA BİLİNER İLK TÜRKÇE MANZUM FÜTÜVVETNÂME OLAN ŞEYH
EŞREF B. AHMED FÜTÜVVETNÂMESİNDE DİNÎ-TASAVVUFÎ MUHTEVÂ

people without discrimination are explained with mystical concepts in Şeyh Eşref b. Ahmed's Futuwwatnama. In this article religious concepts in Şeyh Eşref b. Ahmed's Futuwwatnama are tried to be explained with examples.

Keywords: *Futuwwatnama, Mysticism, Allah, The Prophet, Verse Of The Koran, Hadith.*

Extended Abstract ▶

Futuwwatnamas are pieces which reveal the concept of futuvvet and the rules of Ahi community. Futuwwatnamas, including moral and mysticism, are kinds of Turkish Literature. Şeyh Eşref B. Ahmed's Futuwwatnama which was written as a masnawi in "fâilâtün fâilâtün fâilün" aruz prosody consists of 444 couplets. Futuwwatnama was copied in Edirne in 1452. As It is estimated that Şeyh Eşref b. Ahmed lived during the end of the 14th century and beginning of the 15th century. We can consider that it is first Turkish poetical futuwwatnama in Turkish Literature. Şeyh Eşref B. Ahmed's Futuwwatnama which is between writing works from Fuat Köprülü to Yapi Kredi Bank copied by Nasuh b. Ahmed. This work numbered 133. This futuwwatnama is in one hundred and fifty-five-leafs journal. It is located between the fifty-eighth and seventy-third pages of the journal. It is estimated that this work was written at the end of the 14th century and the end of the 15th century. It is thought that Şeyh Eşref B. Ahmed's Futuwwatnama was written earlier than the other two verses in this field. For this reason, it can be thought that Şeyh Eşref B. Ahmed's Futuwwatnama is the first futuwwatnama written in Anatolia. Şeyh Eşref b. Ahmed's Futuwwatnama was published by Orhan Bilgin in 1992 and Mustafa Güneş in 2016. Social ethics, self denial, have one's heart in the right place, obeyance God's orders and prohibitions are explained with mystical concepts in Şeyh Eşref B. Ahmed's Futuwwatnama.

Şeyh Eşref B. Ahmed's Futuwwatnama which is between writing works from Fuat Köprülü to Yapi Kredi Bank copied by Nasuh b. Ahmed. Şeyh Eşref B. Ahmed's Futuwwatnama was copied in Edirne in 1452. As It is estimated that Şeyh Eşref b. Ahmed lived during the end of the 14th century and beginning of the 15th century. This period is the beginning of the transition period to the guild system. But the work is close to the group of Sufi Futuwwatnama. In this case, we believe that Şeyh Eşref B. Ahmed's Futuwwatnama would be more accurate to describe of the work of the Ahi guilds in the period of Futuwwatnamas. But it is an example of a sufistic and moralistic futuwwatnama.

Futuwwatnamas which are also a kind of Turkish literature, are moral and sufistic works. After the chapter in which the mind and the soul clash, the main principles of the Turkish İslamic guild were mentioned in Ahmed. Şeyh Eşref B. Ahmed's Futuwwatnama. These main principles are good morality, mortify the flesh, to obey Allah's orders and prohibitions, comply with the hadith of the Prophet, be fair, not tell a lie, love all people without religion or sect, characteristics of mature person. In the mesnevi up to the 370th coupon, it is written with the title "The Declaration of Tariqat".Section 370. From the beginning until the end of the work is given under the heading "The Declaration of Muslim Canonical Laws declaration".

Şeyh Eşref B. Ahmed's futuwwatnama has a very intense mystical content. Futuwwatnama contains belief principles: God and God's names, angels, sacred books, prophets, deccfuture life, the end of the world, dajjal, heaven, hell; principles of worship: perform the ritual prayers of İslam, grovel the someone, uprising, time to pray, ritual abliton of the whole body, ritual abliton, give alms, fast, make pilgrimage, verse of the Koran, hadiths of the Prophet, important religious persons: Bayezid-i Bistami, an immortal person believed to come in time of need, Mevlana, Hatem-i Tai; other religious conceptions: gratitude, good works, tradition, muslim preacher-scholar-clergyman, devil, İslamic religious law fetwa, zam-zam; mystical content: nafs, mind, sharia, religious order, truth, skill, world, afterlife, abiding, mortal, conceit, act modestly, opinion, education, mentor, sheikh, hodja, piousness, two facedness, shirk (sin of practising idolatry or polyteism), route, enlightened, hidden cause, semblance, miraculous deed, ratification, wealt, lack of, propriety, a small İslamic monastery, range. In addition to the moral dimension of this content, which we try to reveal with the determinations from the couplets in Şeyh Eşref B. Ahmed's Futuwwatnama, we believe that it has importance in terms of revealing the basic principles of sufism. In this paper these subjects will be explained with the couplets in the work. therefore, the name of our work is "Religious and Mystical Content in The Şeyh Eşref B. Ahmed's Futuwwatnama Known as The First Turkish Poetical Futuwwatnama in Anatolia". We believe that this study will be a source for researchers in the field. In this paper in Şeyh Eşref b. Ahmed's Futuwwatnama's religious and mystical concepts are tried to be explained with examples.

Giriş

Fütüvvetnâmeler, “gençlik yiğitlik, mertlik” anlamına gelen fütüvveti konu alan ve fütüvvetin âdâb ve erkânı hakkında bilgi veren eserlerin ortak adıdır. (Torun 1998: 47; Ocak 1996: 264). Ocak, fütüvvetnâmeleri üç ana gruba ayırmıştır. Bunlardan ilki sûfî fütüvvetnâmeleridir. Buradaki fütüvvet anlayışı tasavvuf kavramıyla neredeyse aynıdır. İkincisi, Fütüvvet teşkilâtına ait fütüvvetnâmelerdir. Bu eserler bir kurum olarak varlığını devam ettiren fütüvvet teşkilâtının kanunnâmeleri hüviyetindedir. Üçüncüsü ise Ahi Loncaları fütüvvetnâmeleridir. Bu gruptaki fütüvvetnâmelerde de fütüvvet kurumunun âdâb ve erkânı anlatılır. Bu üç grup da tasavvufa dayanır. (Ocak 1996: 264). Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesi’nde muhtevâ özellikleri bakımından yaptığımız tesbitler neticesinde fütüvveti dair yalnızca ahlâkî ve tasavvufî hususların ağır basmakta olduğunu gördük. Er kişide olması gereken özellikler, akıl-nefs çatışması, tarikat, şerî’ât, hakikat, mârifet, inanç ve ibâdet esasları, pîrin yolundan gitmenin önemi, âyet ve hadis ışığında ilerlemenin gerekliliği ve ahlâkî pek çok davranışörneğinin ekseninde açıklanmıştır. Bu nedenle Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesi’nin daha çok sûfî fütüvvetnâmelerine yakın olduğu düşünülebilir.

Torun, Türk edebiyatındaki fütüvvetnâmelerin yazılış sebeplerini iki temel sebebe dayandırmaktadır. Bunlardan ilki müellifin fütüvvet ehlini fütüvveti ters düşecek hallerden koruyup doğru yola ileterek Allah’ın rızasını kazanma arzusudur. İkincisi ise Türkçe fütüvvetnâmelerin çoğunun XV. yüzyıl ile XVI. yüzyılda yazılmasının altında yatan Loncalar sistemine geçiştir. Bu geçişle birlikte ortaya çıkan çözümler ve yoldan çıkmaları önlemek amacıyla fütüvvetnâme yazma geleneği yaygınlaşmıştır. (Torun 1998: 44-47). Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesi’nin XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başında yazıldığı tahmin edildiğinden Loncalar sistemine geçiş döneminin başları sayılabilir. Dolayısıyla eseri sûfî fütüvvetnâmeleri grubuna yakın bulmamızla birlikte, yazıldığı dönem itibarıyla ahîlik kurumundaki sosyal olayların etkisi de göz ardı edilmemelidir. Bu durumda eseri Ahî Loncaları Fütüvvetnâmeleri döneminde yazılan, ancak daha çok tasavvufî ve ahlâkî yönü ağır basan bir fütüvvetnâme örneği olarak tanımlamanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Türk edebiyatının da bir türü olan fütüvvetnâmeler ahlâkî ve tasavvufî içerikli eserlerdir. Muhtevâ incelemesini yaptığımız Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesi 444 beyitlik ve aruzun *fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün* kalıbıyla yazılmış bir mesnevîdir. Fuat Köprülü’den Yapı Kredi Bankası’na geçen yazma eserler ara-

sında bulunan 133 demirbaş numaralı eser Nasuh b. Ahmed tarafından Edirne'de istinsah edilmiştir. 155 varaktan oluşan bir mecmuanın 58.-73. varakları arasında yer almaktadır. (Torun 2014: 393). 1452'de Edirne'de istinsah edildiği bilinen bu eserin XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başında yazıldığı tahmin edilmektedir. (Bilgin1992: IV-V; Yeniterzi 1998: 57; Torun 1998: 57; Güneş 2016: 14-16). 1469'da ölen İznikli Abdullah b. Eşref'in (Eşrefoğlu Rumî) babası olarak bilinen ve hayatı hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanmayan Şeyh Eşref b. Ahmed'in bu tarihler arasında yaşamış olabileceği göz önünde bulundurulurak bu fütüvvetnâmenin Türk Edebiyatında bilinen Türkçe manzum fütüvvetnâmelerin ilki olduğu kanaatindeyiz. Bunun dışında yazılmış olan bir diğer manzum fütüvvetnâme olan Esrar Dede Fütüvvetnamesi'nin 1796'da telif edildiği bilinmektedir. Üçüncü manzum fütüvvetname kaynaklarda adı geçen fakat kütüphanelerimizde rastlanamayan Eşrefoğlu Rumî Fütüvvetnâmesi'dir. (Torun 1998: 57). Bu iki fütüvvetnâmenin zaman bakımından daha sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesi'nin, araştırmacılar tarafından yeni bir eserin günyüzüne çıkarılmadığı müddetçe Anadolu'da bilinen ilk Türkçe manzum fütüvvetnâme olma özelliğini koruyacağı fikrindeyiz. Eser 1992 yılında Orhan Bilgin ve 2016 yılında Mustafa Güneş tarafından yayımlanmıştır.²

Eserde akıl ve nefsin çatıştığı bölümden sonra fütüvvetin ana ilkelerinden olan güzel ahlak, nefsin hâkim olmak, iyi huylu olmak, Allah'ın emir ve yasaklarına uymak, Hz. Peygamber'in sünnetine uymak, hak ve adâlet sever olmak, yalan söylememek, din ve mezhep gözetmeksizin bütün insanlara sevgi beslemek ve er kişide olması gereken özellikler vb. konular ele alınmaktadır. Ayrıca mesnevî 298. ve 370. beyite kadar olan kısım "Tarîkat Beyânıdır", 370. beyitten itibaren eserin sonuna kadar olan kısım ise "Şerî'at Beyânındadır" başlığı altında verilmiştir.

² Şeyh Eşref b. Ahmed. Fütüvvet-nâme İyilik Kitabı. Haz. Mustafa Güneş, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2016. Şeyh Eşref b. Ahmed. Fütüvvet-nâme. Haz. Orhan Bilgin, İstanbul: Yıldızlar Matbaası, 1992.

1. Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesi'nde Dinî Muhtevâ

Bu çalışmada dinî ve tasavvufî muhtevâ, beyitlerde öne çıkan ve önemli gördüğümüz başlıca dinî ve tasavvufî kavramlar çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.1. İnanç Esasları

1.1.1. Allah

Eserde Allah'ın Hakk Teâlâ, Hakk, Zü'l-Celâl, Rahmân isim ve sıfatlarının dışında Çalab ve Tanrı ifadeleri de kullanılmıştır.

Hakk:

İster manzum ister mensur olsun Türk edebiyatındaki pek çok esere Allah'ın adıyla başlanmıştır. Şeyh Eşref b. Ahmed de bu geleneğe uyarak mesnevînin ilk beyitini şöyle yazmıştır:

*Hakk Te'âlâ adı gönlünde sebât
İdse buldun âhiretde sen necât (1)*

Hakk kavramı Allah'ın isim sıfatı olarak; gerçekten var olan, varlığında şüphe bulunmayan, eşyayı var eden, gerçek anlamda mülk sâhibi olan, yok olmayan hakkı ızhâr eden ve âdil olan demektir. (Karagöz 2010: 220). "...Allah Hakk'ın ta kendisidir..." (Hac, 22/6). Bu beyitte Allah'ın adının kişinin gönlünde sebat bulmasıyla kastedilen, insanın hayatı boyunca Allah adının gönlündeki yerini sağlamlaştırarak hiçbir şekilde O'ndan uzaklaşmamasıdır. Bunu başaran kişinin âhirette kurtuluşa ereceği belirtilmiştir.

Bir sonraki beyitte; insan gafletten uzak ve uyanık olursa, Allah'ın kendisini daima gördüğünü hesap ederek, her işini Hakk'a göre yapması gerektiği anlatılır. Beyit şöyledir:

*Çünkü gâfil olmadın gönlün uyak
Hakk'ı görür bil her işde Hakk'a bak (2)*

Zü'l-Celâl:

Allah'ın sıfatlarından biri olup “celâl sahibi” mânâsına gelmektedir. (Karagöz 2010: 721).

*Pes tevâzu'la yi gey olsa helâl
Zîre hükmi böyle kıldı Zü'l-Celâl (295)*

Bu beyitte helal olanın dışına çıkmamak gerektiği vurgulanırken, Allah'ın “celâl sâhibi” mânâsına gelen Zü'l-Celâl ismine yer verilmiştir.

Rahmân:

Rahmân sıfatı "Pek merhametli, her varlığa nimet veren..." anlamlarına gelir.

*Tuta şeytân yolını Rahmân diyü
Küfre ilte dostların îmân diyü (128)*

"Bazı insanlar şeytan yolunu *Rahmân* yolu diye tutarlar, dostlarına küfrü iman diye gösterip onları küfre yöneltirler." şeklinde açıklanabilecek bu beyitten sonra böylelerinin âhirette işinin zor olduğu belirtilmiştir.

Hakîm

Sözlükte “hikmet sâhibi, âlim, hâkim, filozof, doktor” anlamlarına gelen *hakîm*, Allah'ın sıfatı olarak, “haklı ile haksız suçlu ile suçsuzu ayırt eden, ihtilaflı konuları çözümleyen ve her işi hikmetli olan” demektir. (Karagöz 2010: 220).

*Her ne kim yazdı Hakîm yanılmadı
Yazmaduğı bilki hergiz olmadı (432)*

Hakîm olan Yüce Allah'ın yazmadığı hiçbir şey meydana gelmez, gerçekleşmez. O hikmet sâhibidir ve her şeyi bilir, asla yanılmaz.

Allah Teâlâ'nın Esmâ-i Hüsnâ dışındaki isim ve sıfatlarının bazıları da eserde yer almaktadır. *Tanrı* ve *Çalab* isimleri Allah lafzı yerine kullanılmıştır.

ANADOLU'DA BİLİNER İLK TÜRKÇE MANZUM FÜTÜVVETNÂME OLAN ŞEYH
EŞREF B. AHMED FÜTÜVVETNÂMESİNDE DİNÎ-TASAVVUFÎ MUHTEVÂ

Tanrı:

*Her işin kim halk için ola riyâ
Pes zagaldur lâyük olmaz Tanrı'ya (184)*

Her işini halka gösteriş için ikiyüzlülükle yapan kişi tembeldir ve Allah'a lâyük değildir.

*Didi îmân Tanrı'ya söyle ki var
Dahi gerçekdür kamu firîşteler (375)*

Allah'a iman etmek isteyen kişi O'nun meleklerinin gerçek olduğuna inanmalıdır.

Çalab:

*Aslun ulusı Çalab sözi bilün
Bir de sünnet başınıza tâc kılun (192)*

“Aslolanın en yücesi Allah'ın sözleridir, Hz. Peygamber'in sünneti de başınıza tâc edinin derken Allah yolundaki erin ya da sâlikin âyet ve hadis ışığında ilerlemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

1.1.2. Melekler

Eserde özel melek isimleri geçmeyip sadece bir beyitte *firîşteler* tabiri geçmektedir. Burada imanın şartlarından biri olan meleklerle iman anlatılmaktadır.

*Didi îmân Tanrı'ya söyle ki var
Dahi gerçekdür kamu firîşteler (375)*

1.1.3. Kitaplar

Eserde Kur'an'ın dışında başka kutsal kitaba değinilmemiştir. Fakat bir beyitte genel olarak *kitaplar* tabiri geçmektedir.

*Hem kitâblar hem Resûl hak söyledi
Âhiretde bula her kim neyledi (376)*

Hz. Peygamber'in ve kutsal kitapların söylediği doğru şey şudur ki, bu dünyada kim ne yaparsa yapsın âhirette de onun karşılığını bulacaktır. Bu beyitte, aynı zamanda âhiret inancına vurgu yapılmaktadır.

1.1.4. Kur'ân/Mushaf

Eserde adı geçen tek kutsal kitap *Kur'an/Mushaf*'dir. 157. beyitte, kişinin Allah'ın nûrunu görebildiği takdirde, o nûrun Kur'an olduğunu ve ancak onunla doğru yola varılacağı anlatılmıştır.

*Hakk nûrı Kur'ân durur görürisen
Anınile togrı yol varırisen (157)*

*Gördüğün Mushaf egerçi bir idi
Her sıfatda gördüğün ol nûr idi (363)*

Üstteki beyitte *Mushaf*'ın Hakk'ın nurunu yansıtan tek ve asıl kaynak olduğu, sırât-ı müştakîme ancak onunla ulaşılabileceği vurgulanmaktadır. İkinci beyitte de yarattığı her şeyde Allah'ın kudretinin tecellisini gösteren nûrun o *Kur'an*'ın nûru olduğu vurgulanmıştır.

1.1.5. Peygamberler

Eserde Hz. Muhammed (S.A.V.) adı geçmeyip yerine Rasul ismi kullanılmıştır. Hz. Peygamber dışında bir de Mûsâ peygamberden bahsedilmiştir.

Hz. Muhammed (S.A.V.):

Rasûl

Sözlükte "Risâlet görevini yerine getiren elçi" anlamına gelen rasûl, dinî literatürde, "Allah tarafından yeni bir kitap ve şeriat ile bir topluma veya bütün insanlığa gönderilen kimse" demektir. (Karagöz 2010: 552). Mesnevînin 107. beyitinde İslam dininin şekil dini olmadığı ve İslam'ın bütün gereklerini tam mânâsıyla yerine getirip bütün hayatımızı İslam'a göre yaşamamızın gerekliliği anlatılmıştır. Burada kastedilen, sırf sakal tarama şekliyle şekilci bir inançtan öte, İslamiyet sevgisini bütün gönüle yaymanın önemidir.

ANADOLU'DA BİLİNER İLK TÜRKÇE MANZUM FÜTÜVVETNÂME OLAN ŞEYH
EŞREF B. AHMED FÜTÜVVETNÂMESİNDE DİNÎ-TASAVVUFÎ MUHTEVÂ

*Bil ki İslâmdurur sakal değül
Böyle bildürdi bize ol hak Rasûl(107)*

*Arzu seddin yıka gör kim putdur ol
Kim haber böyle getirmişdir Rasûl (279)*

İkinci beyitte müellif, boş heves ve istek seddini puta benzeterek Hz. Peygamber'in putları yıkması olayına telmihte bulunmuştur. Tıpkı onun gibi bu putu yıkmak gerektiğini, zira bunun onun haberi olduğunu söylemektedir.

Mûsâ:

Kur'an'da geçen Hz. Mûsâ ve Hızır kıssasına atıfta bulunulmuştur. Mürşid, burada kendisine erin nasıl olması gerektiğini soran müride, onların çıktıkları yolculuğun asıl mânâsını anlayıp anlamadığını sormaktadır; onları anlamışsa erin de nasıl olması gerektiğini imâetmektedir.

*Didi kim Mûsâ Hızır ahbârını
Anladun mı sen içinde varını (36)*

1.1.6. Âhiret

Mesnevîde *ahiret* inancı pek çok yerde geçmektedir. Burada yalnızca birkaç beyitle örneklendirmeye çalışacağız.

*Aklım eydür dünya fânî uş geçer
Âhiretdür Hakk katında mu'teber (18)*

Bu beyitte *ahiret* inancı anlatılmakta; dünyanın fânî ve gelip geçici bir yer olup asıl hayatın *ahiret* hayatı olduğu vurgulanmaktadır.

*Hakk yolında kulluğu sâdık ola
Âhiret işinde gey hâzik ola (65)*

Burada Allah'a kulluk etmekte sadâkati bırakmayan kişinin, *ahireti* mahâretli bir usta gibi çok kolay elde edeceği anlatılmaktadır.

*Oldurur fetvâ ki sayru sag ola
Âhirete yüzi nûrlı ak ola (151)*

Bu son beyitte fetvâ veren kişinin fetvâsını yerli yerince, tam doğru bir şekilde verdiğinde âhirette Allah'ın huzuruna yüzü ak olarak çıkacağı belirtilerek âhîret inancına vurgu yapılmıştır.

1.1.7. Kıyâmet

Sözlükte, “dikilmek, ayağa kalkmak, durmak ve canlıların Allah huzurunda saygıyla duracakları gün” anlamlarına gelen kıyâmet, dinî kavram olarak, Yüce Allah'ın ezelde takdir ettiği zaman gelince, dünyadaki bütün canlıları ölmeleri, sonra bütün ölmüşlerin Allah tarafından diriltilmeleri, mahşer yerinde toplanmaları, hesaba çekilmeleri ve dünyadaki işlerinin karşılıklarının verilmesidir. (Karaman 2010: 378). Mesnevîde doğrudan *kıyâmet* kelimesi geçmeyip, kıyâmetle ilgili olan *deccâl* ve *mahşer* kavramlarına yer verilmiştir.

Deccâl

Sözlükte, “yalan söylemek, bir şeyi örtmek, yaldızlamak veya boyamak” anlamlarındaki "d,c,l" kökünden türeyen *deccâl*, “çok yalan söyleyen” demektir. Aynı zamanda kaynaklarda kıyâmetin büyük alâmetlerinden biri olarak ortaya çıkacağı zikredilir. (Karaman 2010: 115).

*Müşkil ola yarın anda işleri
Zîre Deccâl idi ulu başları (129)*

Bu beyitte, bir önceki beyitin devamı olarak şeytanın yolunda Rahmân diye gidenlerin önderlerinin Deccâl olduğu ve bunların âhirette işinin zor olacağı anlatılmaktadır.

Mahşer

Bütün canlı varlıkların ölümden sonra Allah'ın emriyle dirilecekleri yer olan *mahşer*, *mahşer* günü olarak da kullanılır. *Mahşer günü* Türk edebiyatında canlıların dirilip toplanması, amel defterlerinin açılarak hesap görülmesi şeklinde geçmektedir. (Pala 2004: 295).

*Çünkü tâ'at olmadı zünnâr ola
Mahşere dirilecek gey âr ola (100)*

ANADOLU'DA BİLİNER İLK TÜRKÇE MANZUM FÜTÜVVETNÂME OLAN ŞEYH
EŞREF B. AHMED FÜTÜVVETNÂMESİNDE DİNÎ-TASAVVUFÎ MUHTEVÂ

Bu beyitte Allah'a itâat etmeyen, yani beline itâat kuşağını bağlamayanın, kuşağı gayrimüslim kuşağı olup, bu durumun da mahşer gününde utanç verici olacağından bahsedilerek o güne telmihte bulunmaktadır.

1.1.8. Cennet, Cehennem

Cennet kelimesi eserde pek çok yerde geçmesine rağmen *cehennem* kelimesine rastlanılmamaktadır. Fakat 371. beyitte *cehennem* kelimesinin yerine *tamu* kullanılmıştır. Beyit şöyledir:

*Bir kul ol Hocana artuk katma sen
Biş namazı kıl tamudan ol esen*

Burada hiçbir riya katmadan ibâdet edilmesi öğütlenmekte, bununla birlikte beş vakit namazı da kılanların cehennemden kurtulacakları vurgulanmaktadır.

Dünyada mal, şöhret ve gösteriş peşinde koşanların cennetin kokusuna eremeyecekleri vurgulandığı bir beyit şöyledir:

*Dünyeden ger mâl ü ger şöhret riyâ
Cennetün kokısına ol irmeye (155)*

Cennet, bir beyitte *dâr'üs-selâm* adıyla da geçmektedir. İslam'ın şartlarını yerine getirenlerin ona ulaşacağı anlatıldığı beyit şöyledir:

*Vir zekâtı tut oruç bir ay tamâm
Hacca var kim bulasın dâr'üs-selâm (373)*

1.2. İbadet Esasları

Eserde 370. beyit "şeri'ât beyânıdır" ifadesiyle başlamaktadır. Bu ilk beyitte din yolunun İslam olduğu ve beş önemli ibâdetin (kelime-i şehâdet, namaz, oruç, zekât, hac) önemi vurgulanmaktadır. Bu beş ibâdetten hiçbirinin eksik bırakılmaması gerektiği belirtilmektedir.

*Didi İslâm'dur şeri'at dînde bil
Biş 'ameldür birin eksük itmegil (370)*

1.2.1. Namaz

İslam'ın beş şartından biri olan *namaz*, mesnevîde pek çok yerde geçmektedir. Cehennem ateşinden kurtulmak için beş vakit namazın kılınması gerektiği, namazın dinin direği olduğu, namazın düzgün bir şekilde ve devamlı olması gerektiği, diğer dört ibâdetle birlikte dinin olmazsa olmazı olduğu vurgulanmaktadır. Örnek teşkil eden beyitlerin bazıları şöyledir:

*Bir kul ol Hocana artuk katma sen
Biş namâzı kıl tamudan ol esen (371)*

*Döndüm aytdum kim namâzda nicedür
İş bu dördü di bize iy sad bedir (402)*

*Bil namâz oldı dîne kavî
Serserî tutma yıkılır dîn evi (412)*

Kıyâm, Secde, Rükû, Vakıt

Namazın önemiyle birlikte namazın şartları da beyitlerde geçmektedir. Eserde Hocasına namazın ne olduğunu soran ere, karşılığında erin namazı dosdoğru eda etmesi için onun şartlarından bahseder. 400. ve 407. beyitler arasında namaz ve onun şartları olan kıyâm, secde, rükû ve vakitten bahsedilmektedir.

*Didi vaktde arılıkla sen şurû
Secde itmek turmak oturmak rükû (403)*

Beyitte namazı vaktinde ayakta durup, rükûya varıp, secde edip ve oturup yani namazın şartlarına uyarak kılmak gerektiği anlatılmaktadır.

Gusl ve Abdest

Gusl ve abdest kavramları bir arada verilmiştir. Örnek beyitte gusül, abdest, oruç, namaz, zekât, hac gibi şartları yerine getiren kişinin aynı zamanda Allah'a dua etmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

*Gusl ü abdest u du'â oruç namaz
Vir zekât hac eyle kıl dâyim niyâz (293)*

ANADOLU'DA BİLİNER İLK TÜRKÇE MANZUM FÜTÜVVETNÂME OLAN ŞEYH
EŞREF B. AHMED FÜTÜVVETNÂMESİNDE DİNÎ-TASAVVUFÎ MUHTEVÂ

1.2.2. Zekât, Oruç, Hac

Zekât, oruç, hac kavramları eserde hep bir arada verilmiştir. Bir ay oruç tutulup, hacca gidilerek, zekât verilerek cennetin bulunacağı belirtilmektedir. Ayrıca abdest almanın ve dua etmenin de cennete ulaşmanın diğer şartlarından olduğu vurgulanmaktadır. Örnek beyitler şöyledir:

*Vir zekâtı tut oruç bir ay tamam
Hacca var kim bulasın dârü's-selâm (373)*

*Gusl ü abdest u du'â oruç namaz
Vir zekât hac eyle kıl dâyim niyâz (293)*

1.3. Âyet ve Hadisler

Eserde çok sayıda âyete işaret edilmekle birlikte yalnızca üç hadistesbit edebildik.

1.3.1. Âyetler

Kur'an-ı Kerim'de dünyada yapılan bütün iyi ve kötü işlerin âhirettemutlaka karşılığının olduğunun belirtildiği pek çok âyet geçmektedir. Aşağıdaki beyitte "Her kim ne yaparsa yapsın âhirette onu bulur." şeklinde açıklanabilecek mısrasında bu mânâya gelen âyetlere telmihte bulunulmuştur. Bunlardan birini örnek verecek olursak 28/Kasas suresi 84. âyette Allah "Kim bir iyilik getirirse, ona bundan daha hayırlısı vardır. Kim de bir kötülük getirirse, bilsin ki, kötülük işleyenler ancak yapmakta olduklarının cezasına çarptırılırlar."³buyurmuştur.

*Hem kitâblar hem Rasûl Hakk söyledi
Âhirette bula her kim neyledi (371)*

Aşağıdaki beyitte Allah'ın "Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların temiz ve helal olanlarından yeyin, şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır. " diyerek kullarına seslendiği 2/Bakara suresi 168. âyete mânâ olarak iktibas yapılmıştır.

³ Âyetlerin mealleri Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Meali'nden alınmıştır.

*Hakk didi şeytân izine gitmeniz
Hakk'ı kendü arzunuza yitmeniz (281)*

“Gey sakın arzu seni kul itmesün / Gönlünü gâyetde maglûl itmesün” beytinde geçen arzu kelimesi burada nefis mânâsında kullanılmıştır. Bu beyitte de 12/Yûsuf suresi 53. âyete telmihte bulunulmuştur. Bu âyette “Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”. Nefs daima kötülüğü emreder. Onun tuzağına düşmemek gerekir. Akıl ve nefsin çatıştığı bölüm bu konuyu ihtivâ eder.

*Sünnet ile buldı bulanlar necât
Sünnet ırmagındadır âb-ı hayât (111)*

Bu beyitte Hz. Peygamber'in sünnetine uymanın, onun yolundan gitmenin önemi vurgulanırken 3/Âl-i İmrân suresi 31. âyetin mânâsına telmihte bulunulmuştur. Âyetin mânâsı ise şöyledir: “De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı affetsin. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”

1.3.2. Hadisler

İkinci beyitte Cibril hadisi olarak bilinen hadise telmihte bulunulmuştur. Hz. Peygamber, ihsanın ne olduğu sorulduğunda, “Allah'a O'nu görüyormuş gibi ibâdet etmendir. Çünkü her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görür.”(Müsned-i Ahmed: 1/367; Müslim: 37; Tirmizî: 4/303) yanıtını vermiştir. Beyitte de her işte Hakk'ın bizi göreceği belirtilmektedir.

*Çünkü gâfil olmadın gönlün uyak
Hakk'ı görür bil her işde Hakk'a bak (2)*

157. beyitte, “Bir yöreye yönetici olup da o yörenin halkını iyilik ve doğruluğa yöneltmeyen kişi cennetin kokusunu duyamaz.” şeklinde açıklanabilecek hadise telmih yapılmıştır (Müsned-i Ahmed: 33/ 20314).

*Dünyeden ger mâl ü ger şöhet riyâ
Cennetün kokısına ol irmeye (155)*

Bu beyitte dünyada mala, kavuşup, şöhrete ve ikiyüzlülüğe kapılanların cennetin kokusuna eremeyecekleri anlatılmıştır. Şairin bir yöreye yönetici olan

ANADOLU'DA BİLİNER İLK TÜRKÇE MANZUM FÜTÜVVETNÂME OLAN ŞEYH
EŞREF B. AHMED FÜTÜVVETNÂMESİNDE DİNÎ-TASAVVUFÎ MUHTEVÂ

ve o yöre halkını iyiliğe ve doğruluğa yöneltmeyen yönetici iledünyada mala, kavuşup, şöhrete ve ikiyüzlülüğe kapılanları bir tutup, aynı şekilde değerlendirdiği görülmektedir.

“Namaz dinin direğidir.” sözü sıkça Hz. Peygamber’e atfedilmesine karşın Aclûnî’nin Keşfu’l-Hafâ adlı eserinde zayıf bir rivâyet olarak geçmektedir. (Aclûnî: II/36; Beyhakî: IV/300). Dinî muhtevâyâ sâhip edebî metinlerde ve günlük hayatta sık rastlanan bu söz çalıştığımız eserde şöyle geçmektedir:

*Bil namaz oldu direk dîne kavî
Serserî tutma yıkılır dîn evi (412)*

Bunların dışında ayrıca eserde şükür, sevab, sünnet, şeytan, hoca, fetvâ, zemzem gibi dinî kavramlar da geçmektedir; aşağıda onlar da ele alınacaktır.

1.4. Önemli Dinî Kişilikler

Eserde, Bâyezîd-i Bistamî, Mevlânâ, Hızır, Hâtem-i Tâî gibi dinî edebî şahsiyetlere de yer verilmiştir.

1.4.1. Bâyezîd

Asıl adı Ebu Yezîd Tayfur b. İsâ b. Sürûşân’dır. Velîlerin büyüklerinden olup 874 yılında vefat etmiştir. İmâm Câfer-i Sâdık’ın ruhâniyeti ile yetişerek tasavvufta yükselmiştir. 30 sene Şam’da dolaşmış, 113 üstadından ders okumuştur. Bâyezîd-i Bistamî namaz kılarak Allah korkusundan kemiklerinin gıcır damasıyla bilinmektedir. Yazılı eserleri olmayıp çeşitli mecmualarda şathiyeleri mevcuttur. Yine halk arasında yaygınlaşan menkıbeleri kitapları doldurmuştur. (Pala 2008: 60).

Bâyezîd-i Bistamî eserde akıl ile nefsin çatıştığı ilk kısımda geçmektedir. Akıl burada tasavvuf yolunda ilerleyen sâliğe doğru yolda olduğunu, bu yoldan ayrılmaması gerektiğini vurgularken, nefis ise bu yolun zorlukları ve engellerini öne sürer. Akıl ve nefis arasındaki savaşın anlatıldığı bazı örnek beyitler şöyledir:

*Nefsüm eydür Bâyezîd mi olasın
Güneşi kanda eline alsın (9)*

*Aklum eydür Bâyezîd’i yarıdan
Sana didi mi ki çıkdum aradan (10)*

*Bâyezîd'e çün viren virür nasîb
Ney için sen kendüni kıldun garîb (11)*

Burada şair, kendini Bâyezîd-i Bistâmî ile kıyaslamaktadır; kendisini Bâyezîd'e benzetmesinin ve ona özenmesinin; nefsinin bu isteğinin saçmalığını ifade etmektedir. İkinci beyitte Bâyezîd'in o makama erişmesinin Allah vergisi olduğu, kendisi için öyle bir durumun söz konusu olmadığı vurgulanmaktadır. Üçüncü beyitte de bu durumun Bâyezîd'in nasibi olduğu, kendisinin ise garip kaldığı söylenmektedir.

1.4.2. Hızır

Âb-ı hayâtı içip ölümsüzlüğe kavuşan kişi olarak bilinen Hızır'ın Peygamber veya velî olduğuna dair rivayetler vardır. Kur'an-ı Kerîm'de 18/Kehf suresi 59. ve 81. ayetlerde Mûsâ peygamber ile olan macerası anlatılır. Kelime olarak "taze, yeşillik" gibi anlamları olan Hızır, onun gezdiği yerleri yeşerttiği inancını doğurmuştur. Nuh, Mûsâ ve İskender zamanlarında yaşadığı bilirse de onun ölümsüzlüğe İskender zamanında kavuştuğu görüşü yaygındır. (Pala 2008: 204).

*Didi kim Mûsâ Hızır ahbârını
Anladun mı sen içinde vârnı (36)*

Yukarıdaki beyitte Kur'an-ı Kerîm'de geçen Hızır ve Hz. Mûsâ kıssasına telmihte bulunulmuştur. Şâir, burada da kendi durumunu kıssadaki durumla mukayese ederek, "içindeki varı" kadar bir mertebeye ulaşabileceğini ifade etmektedir.

1.4.3. Mevlânâ

Adı tezkire yazarlarının ittifakı ile Muhammed, lakabı Celâleddin'dir. Ancak özellikle *Mevlânâ*, Mevlevî, Hüdavendigâr, Mevlânâ Hüdavendigâr, Mollayı Rûm, Mevlânâ-yı Rûm lakaplarıyla, Belhî, Rumî ve Konevî nisbeleriyle anılan Celâleddin Muhammed, bugün Afganistan'ın kuzeyinde yer alan Belh şehrinde 1207 tarihinde doğmuştur. Onun Rumî diye şöhret kazanması, uzun bir seyahatten sonra Konya'ya gelip yerleşmesi, ömrünün büyük bir kısmını burada geçirmesi ve türbesinin burada bulunmasından dolayıdır. (Şentürk & Kartal 2008: 104). En önemli eseri altı ciltlik *Mesnevî*'dir. *Mesnevî* nazım şekliyle yazıldığından bu ismi almıştır.

ANADOLU'DA BİLİNER İLK TÜRKÇE MANZUM FÜTÜVVETNÂME OLAN ŞEYH
EŞREF B. AHMED FÜTÜVVETNÂMESİNDE DİNÎ-TASAVVUFÎ MUHTEVÂ

Mutasavvıf şair *Mevlânâ*, bu beyitte vaiz özelliğiyle öne çıkarılmıştır. Beyitte "*Senin sözün de nasihat ve edeble doludur.*" diyerek yazar dini öğretecek olan yani fetvâ verecek olan kişiye seslenmektedir. Beyit şöyledir:

*Çün sözün pür nasihatdür edeb
Mevlanâ vâ'iz adın kılma taleb (152)*

1.4.4. Hâtem-i Tâî

Arap kabileleri arasında cömertliğiyle tanınmış olan İbn Abdullah b. Sa'd'ın lakabıdır. Tay kabilesinden olduğu için "Tay, Tayyî, Tâî" nisbet olunan Hâtem Hz. Peygamber zamanında yaşamışsa da peygamberliğine erişmemiştir. Çok zenginmiş. Kabilesinin reisi ve şâir olduğu hakkında rivayetler vardır. Ancak onun asıl şöhret bulduğu özelliği cömertliğidir. (Pala 2008: 198).

*Hâtem-i Tâî*Türk edebiyatında da zenginliği ve cömertliğiyle bilinip daha çok bu yönüyle işlenmiştir. Esere göre cömert kişi öyle bir erdir ki,cömertlikte, Hâtem dahi ona kul olur; diğer insanlar ise beyitteki ifadeyle o erin yanında cimri ve ere itaat eden köle gibidir. Yani değersizdir. Örnek beyit şöyledir:

*Ger cömerdsin Hâtem oldı sana kul
Er katında gey bahılsin gey zelûl (246)*

1.5. Diğer Dinî Mefhumlar

1.5.1. Şükür, sevâb

Şükür, "karşılığını vermek, yapılan iyiliği dile getirmek ve sâhibini övmek" mânâsına gelmektedir. *Sevâb* ise "yapılan iyiliklerin Allah katındaki karşılığı" anlamında tanımlanabilir.

Şükür ve *sevâb* eserde aynı beyitte verilmiştir. Nefsin arzu ve isteklerine karşı durup, Allah'a şükredildiği zaman hatâların sevâba dönüşeceğini anlatıldığı beyit şöyledir:

*Çün muhâlif geldi arzuna cevâb
Şükre gel zîrâ hatân oldı sevâb (42)*

1.5.2. Sünnet

Sünnet, sözlükte “iyi ya da kötü tutulan yol, gidişat, davranış, hüküm, âdet” gibi anlamlara gelir. İstilahta Hz. Peygamber’den sâdır olan söz, fiil ve takrirlerle, ona ait sıfatlara denir. (Gelişgen 2010: 606). Eserdesünnet olarak sadece sakal taramak dile getirilmiştir. Arkasından dinle alakalı olarak sonradan çıkan şeylerin “bid’at olduğuna işaret edilmiştir. Fakat sadece şekilde kalan ve içselleştirip hayata uyarlanmayan sünnetin İslam olmadığı belirtildikten sonra asıl gönlün ihlasla dolu olması gerektiği ifade edilmiş; bu sayede sakal olsa da olmasa da doğru yolun bulunduğu belirtilmiş; kurtuluşa ermenin yolunun sünnete uymaktan geçtiği ifade edilmiştir. Ayrıca sonsuz hayat bağışlayan suyun sünnet ırmağında olduğu vurgulanmıştır.

*Şer’i sakal taramak sünnet olur
Din yolunda her çıkan bid’at olur (106)*

*Sünnetile buldı bulanlar necât
Sünnet ırmagındadır âb-ı hayât (111)*

1.5.3. Hoca

Metinde geçen *Hoca* kavramı, “şeyh, mürşid, pir görevindeki erin yolundan ve sözünden çıkmaması gereken kişi” anlamındadır. Hoca'nın her sözüne itâat edilmeli ve kendi istek ve arzuları üzerinde seçkin ve kıymetli olarak tutulmalıdır.

*Tâ’at oldur kul hâcanun her sözün
İde kendü arzûsi üzre güzîn (101)*

1.5.4. Şeytan

Bir beyitte insanlara daima kötülüğü emreden, cennetten kovulan şeytanın izinden gidenlerin daima ateşe gidecekleri gerçeği vurgulanmıştır.

*Gey sakınsın bilmediği nesneden
Oda gider şeytân izine giden (150)*

1.5.5. Fetvâ

Kelime anlamı, “bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevab” olan *fetvâ* kelimesi eserde de aynı mânâda kullanılmıştır.

*Sorana fetvâ viricek hidmetün
N'ola ger olmazısa tonun atun (147)*

Bu beyit, “güzel giysilerin, malın, atın olmasın ama yeter ki sana soru sorana faydalı bilgiler vererek hizmet et.” mânâsına gelmektedir.

1.5.6. Zemzem

Kâbe'nin doğusunda Yüce Allah'ın, Hz. Hâcer ile oğlu İsmail'e ihsan ettiği suya denir. Yeryüzündeki suların en faziletlisidir. (Karagöz 2010: 712)

*Âhiretlik dünyâyâ kılma yeme
Ha bırakma it ölüsün Zemzeme (307)*

Âhret yerine dünyayı tercih etme, yani “it leşi” değerindeki dünyadaki işleri *zemzem* suyuna değişme” şeklinde açıklanabilecek beyitte, *zemzem* suyunun dünyadaki hiçbir suyla değişilmeyecek kadar değerli olduğu anlatılmış; buradan hareketle âhretin fânî hiçbir şeye değişilmeyecek kadar önemli olduğu ifade edilmiştir.

2. Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâmesi'nde Tasavvufî Muhtevâ

2.1. Nefs

“Can, benlik, ruh, aşağılık duygular, kötü göz, işkence, ukubet, hamiyet, görüş” gibi anlamlara gelen *nefs*, tasavvufta, “kulun kötü huyları ve vasıfları, kötü huy ve hislerin mahalli olan latîfe, cism-i latîf” anlamlarına gelmektedir. (Uludağ 2012: 274; Cebecioğlu 2014: 363). Bu anlamdaki *nefs*, insanın en büyük düşmanıdır o nedenle onu kırmak, ezmek ve onunla devamlı mücadele halinde olmak gerekir. Eserin başlangıç kısmında akıl ve nefsin çatışmasına yer verilmiştir. Nefs, akli yolundan çevirmek için sürekli bahâneler üretir.

*Nefsüm eydür Bâyezid mi olusun
Güneşi kanda eline alusun (9)*

*Nefsüm eydür avretün oglun kızun
Dostlarına gey ağır gelir sözün (16)*

Bu beyitlerde nefis, akla yönelerek, “Eşine, oğluna, kızına ve dostlarına sözlerin ağır gelir.” diyerek onu kandırmaya çalışmaktadır. Ayrıca “Sen Bâyezîd gibi olamazsın çaban boşunadır.” diyerek yolundan çevirmek istemektedir.

2.2. Akıl

İnsandaki idrak kabiliyeti olan *akıl*, men', hacr ve nehy mânâsındadır. İslam'da dinin emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak için insanda akıl ve ergenlik şarttır. Eskilerin tarifıyla akıl, zatında maddeden mücerred, fiilinde maddeye bitişen bir cevherdir. (Uludağ 2012: 39)

*Aklım eydür dünya fâni uş geçer
Âhiretdür Hakk katında mu'teber (18)*

Aklın en önemli özelliği, fanî dünya sevgisine kanmamaktır. *Akıl*, Hakk katında aslolanınâhret olduğunu bilir.

2.3. Şerî'at

370. beyitten eserin sonuna kadar *şerî'at* kavramı ve kuralları anlatılmıştır. Bu bölüm “Şerî'at Beyânındadır” başlığı ile başlamaktadır. Eserde tasavvufun dört ana unsuruşerî'at, tarîkat, hakikat ve mârifet kavramlarına oldukça sık değinilmiştir. Bu dört unsur aynı zamanda sırasıyla sûfilerin Allah'a ulaşmada kabul ettikleri dört mertebedir. “Dört kapı” da denilen bu mertebelerin ilki olan *şerî'at* kavramı yol mânâsının yanında, zâhirî hükümler, insan bedeni ve dünyasıyla ilgili dinî hususlar, Peygamberler aracılığıyla konulan kanunlar” olarak tanımlanmaktadır. (Uludağ 2012: 332).

*Çünkü zâhir işlerün ola tamâm
Sen şerî'at ehli oldın vesselâm (297)*

Burada da "zâhir", görünen işlerin, yani dinin gerekliliklerinin ve kurallarının yerine getirilmesinin sonucunda *şerî'at* ehli olunabileceği belirtilmiştir.

*Didi İslam'dur şerî'at dinde bil
Biş amlödür birin eksük itmegil(370)*

ANADOLU'DA BİLİNER İLK TÜRKÇE MANZUM FÜTÜVVETNÂME OLAN ŞEYH
EŞREF B. AHMED FÜTÜVVETNÂMESİNDE DİNÎ-TASAVVUFÎ MUHTEVÂ

Bu beyitte *şerî*' atın İslam dini olduğunu vurgulayan şair, onun da şartının namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek ve zekat vermek olduğunu belirtiyor. Hiçbirini eksik etmemesi gerektiğini söylüyor.

*Çün dinünden işbu mikdâr bilesin
Şübhesüz ehl-i şerî'at olasin (373)*

Bu beyitte ise İslam'ın beş şartı kastedilerek kişinin dininden bu kadarını bildiği zaman ehl-i şerî'at olacağı belirtilmiştir.

2.4. Tarîkat

298. beyitten 369. beyite kadar “*Tarîkat Beyânıdır*” başlığı altında tarîkat âdâbı ile ilgili konular işlenmektedir. Bir bakıma metot, usul anlamına gelen dört mertebenin ikincisi olan *tarîkat*, şeyhin nezâretinde, mürîdin Allah'a ulaşma, yani sürekli Allah'ı tefekkür ve bilincini kazanma konusunda takip ettiği usule verilen addır. (Cebecioğlu 2014: 474) Aşağıdaki beyitte *tarîkat* kavramı kısaca tanımlanmıştır:

*Bundan içre var tarîkat gidene
Mürşîdün her didigüni idene (298)*

*Çün tapuda doğru oldun bir zaman
Pes tarîkat ehli oldun bî-gümân (311)*

Bu beyitte ise doğru dürüst bir şekilde mürşidin hizmetinde, huzurunda olan mürîdin şüphesiz tarîkat ehli olacağı vurgulanmaktadır.

2.5. Hakîkat

Üçüncü mertebe olan hakîkat kelime mânâsıyla gerçek anlamındadır. Tasavvufta ise Hakk'ın sâlikten vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını koyması" olarak açıklanmaktadır. (Uludağ 2012: 153). Hacı Şâban-ı Velî şerî'atın beden, tarîkatın kalp, mağrifetin de Hakk olduğunu söyler. (Cebecioğlu 2014: 188).

*Kim hakîkatde görür devrânını
Anda bulur cân içre cânını (274)*

Burada *hakîkat* kavramının sırrı olan "cân içinde cânı bulmak, kendi benliğinde Allah'ın koyduğu özelliklerinin farkına varmak" mânâsında verildiği söy-

lenebilir. Çünkü gerçek olan tek şey Allah'ın varlığıdır. *Hakikat*in tanımı da "Allah'ın kendi vasıflarını sâlike vermesi" olduğuna göre buradaki cân içre cân bulmak Allah'ın varlığına yaklaşmanın bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

2.6. Mârifet

Sonuncu mertebe *mârifet*tir. "Bilgi" anlamına gelen *mârifet*i ilim ile aynı mânâda açıklayanlar vardır. Fakat ilmin zıddı cehl *mârifet*in zıttı ise inkârdır. Şerî'atın beden, tarîkatın kalp, hakikatın ruh ve *mârifet*in Hak için olduğu belirtilmektedir. (Cebecioğlu 2014: 318-319).

*Ma'rifet oldı üçüncü mesele
Anda bilişdüm tamâm gönlümile (269)*

Burada şair, "gönlü ile biliştiğini" belirtmektedir. Bu bir bakıma "Kendini bilen Rabbini bilir." sözünün ifade edilmesidir. "Bütün şüphelerinden arınarak iman edersen sen artık iyi bir müftü olursun. İşte o zaman sen defter içine yazılı bir ârif ve mârifet mihrâbının yüce, değerli bir kişisi haline gelirsin." şeklinde açıklanabilecek diğer beyitler işe şöyledir:

*Çünkü şek gitdi kamu geldi yakîn
Mârifetde bil ki bellü müftisin(383)*

*Ârif oldun defter içre yazılı
Mârifet mihrâbına oldun ulu (384)*

2.7. Dünya, Âhiret

Eserin pek çok bölümünde tasavvufun temel inançlarından olan dünyanın geçiciliği ve onun değersizliği vurgulanmıştır. Asıl hayatın âhiret hayatı olduğu ve o hayatı kazanmak için İslam'ın gerekliliklerini yerine getirip, dünya malına önem vermemek gerektiği ifade edilmiştir.

*Aklım eydür dünne fâni uş geçer
Âhiretdür Hakk katında mu'teber (18)*

*Dünye ömri câvidânî olmadı
Âhiret ömri beyânî olmadı (19)*

ANADOLU'DA BİLİNER İLK TÜRKÇE MANZUM FÜTÜVVETNÂME OLAN ŞEYH
EŞREF B. AHMED FÜTÜVVETNÂMESİNDE DİNÎ-TASAVVUFÎ MUHTEVÂ

Bu beyitte dünya hayatının geçiciliği vurgulanırken ebedî olan âhiret hayatının özelliklerinin ise tam anlamıyla açıklanamayıp, tüm yönleriyle ifade edilemeyeceği anlatılmıştır. Allah yolunda sâdık bir şekilde kulluk eden kişinin âhiret günü mâhir olacağına belirtildiği bir diğer beyit ise şöyledir:

*Hak yolında kulluğu sâdık ola
Âhiret işinde gey sâdık ola (65)*

2.8. Bâkî, Fânî

Âhiret ve dünya gibi *bâkî* ve *fânî* kavramlarına da eserde sıkça yer verilmiştir. Dünyanın fâniliği vurgulanırken hemen ardından bâkî olanın *âhiret* hayatı olduğu belirtilmektedir.

*Her ki Hakk'a inanursa âhiret
Bâkî yigrek fâniyi arduna at (20)*

2.9. Kibr

"Büyükleme" mânâsında olan kibr, nefsin hastalıklarındandır. Kibirli kendini herkesten üstün görür, başkasını beğenmez ve herkesi eleştirir. (Cebeci-oğlu 2014: 288).

*Ucbı kibri sanduk itme kendüne
Ger dilersen düşe ol nûr üstüne (63)*

Metinde bir önceki beyitte, sandık dışında kalan bez parçası bile olsa güneşten faydalandığı anlatılmıştır. Bu beyitte onun devamında "Sen kibri kendine sandık (perde) yapma ki, o nur senin de üzerine düşsün." mânâsında verilmiştir.

2.10. Tevâzû

Alçakgönüllülük olan *tevâzû*" nefsi tanıyarak onu ciddi şekilde alçaltma, nefsi Hakk'ın huzurunda kul yerine koyma, kişinin kibri ve gururu bırakması, Hakk karşısında eğilerek ona boyun eğme" şeklinde de açıklanabilir. (Uludağ 2012: 356; Cebecioğlu 2014: 493).

*Çün tevâzu ola Hakk'a olmak inkıyâd
Bununla hâsıl olur her murâd (80)*

Gerçek *tevâzû* Allah'ın yoluna uymaktır; bu şekildeki bir alçakgönüllülükle boyun eğerek her murâda ulaşılır.

2.11. Kanâ'at

"Gönlü tok olmak, elde olana râzı olmak, elde olanla yetinmek" anlamlarındaki *kanâ'at* metinde "erde olması gereken özelliklerden azla yetinen alçakgönüllü olan" mânâsında kullanılmıştır. Bir önceki beyitte dervişin dilenmesinin ayıplanmayacağını belirten Hoca (Şeyh, Pîr) aşağıdaki beyitte de erin azla yetinen o dervişi yermemesi gerektiğini öğütlemektedir.

*Çün kanâ'at meskenet er menzili
Bil ki yirmez er olan hiçbir dili (179)*

2.12. İlim

İlim, mârifet, irfan, kendini bilmek, sâlikin kendini bilmesi anlamlarına gelmektedir. (Uludağ 2012: 184).

*Sen müderris adile fahr itmegil
İlmi şöhret kapısına yitmegil (142)*

"Müderris/Öğretici adım diye övünme, *ilmi şöhret kapısına yöneltme*" mânâsında açıklanabilecek bu beyitte *ilim* kadar, ilmi taşıyan insanın da önemli olduğunu vurgulamaktadır. *İlim* sahibi kimsenin kendini bilen ve alçakgönüllü olması gerekir.

2.13. Mürşid, Şeyh, Hoca

Mürşid, "yol gösteren, rehber" mânâsındadır. Tasavvufta sâliki Hak yoluna ileterek ona doğru yolu gösteren şeyh, veli, pîr isimleriyle de anılan önemli zâttır. Eser mürşid, hoca, şeyh vs. ifadelerinin yanında müftü kelimesi de bu mânâda kullanılmıştır. Eserde hoca kime iyi bir defter verirse o kişinin halkın şöhretine ihtiyaç duymayacağı ifade edildikten sonra Allah'ın kibirli kişileri sevmediği vurgulanarak, O'nun rızasını kazanmak için dilenen mürîdin ise şeyhlik makâmına ulaşacağı belirtilmektedir. Mürîdin, daha ileri bir merteye olan tarîkate ulaşmak için mürşidin her dediğini yapması gerektiği vurgulanmaktadır. İlgili beyitler şöyledir:

ANADOLU'DA BİLİNER İLK TÜRKÇE MANZUM FÜTÜVVETNÂME OLAN ŞEYH
EŞREF B. AHMED FÜTÜVVETNÂMESİNDE DİNÎ-TASAVVUFÎ MUHTEVÂ

*Her kime kim Hoca virdi ak biti
Neye gerek ana halkın şöhreti (172)*

*Sevmedi kibr ehlini Hakk iy kişi
Şeyh ola andan dilenciler bişi (177)*

*Bundan içre var tarîkat gidene
Mürşidün her didüğini idene (298)*

2.14. Takvâ

"Dikkatli davranma, sakınma" mânâsındaki takvâ"Allah'a boyun eğerek azabından sakınmak, cezayı gerektiren davranışlardan nefsi korumak" olarak açıklanabilir. (Uludağ 2012: 342). Beyitte de takvânın "er" kişinin gerçek zîneti olduğu kullanılmaktadır.

*Çünkü takvâdur libâsı hey'eti
Oldu erün ol ulurak ziyneti (84)*

2.15. Riyâ, Şirk

Riyâ, "yaptıklarını Allah rızâsı için değil de, gösteriş için yapmak" anlamındadır. *Şirk* de, Allah'a ortak koşmak ve ikiyüzlü olmaktır. Her iki kavramın birlikte kullanıldığı şu beyitte, Hakk'ı bulup da o yolda gitmeyenlerin, hem *şirk* ehli, hem de *riyâ*kar olacağı belirtilmektedir.

*Her kişi kim Hakk'ı bula almaya
Ol kişidür ehl-i sirk ehl-i riyâ (92)*

2.16. Tarîk

Tarîk, izlenen yol mânâsındadır; sâlikin Allah'ın isteklerine uygun olarak O'na ulaşmak için izlediği yolun adıdır. Aşağıdaki beyitte, Allah yolunda en doğru şekilde ilerlemenin önemi anlatılmaktadır.

*Bu tarîkda oldın ise sen süvâr
Her yire varsan Hakk oldu sazkar (234)*

2.17. Ârif

Ârif, "bilen, vâkıf olan, âşina, tanıyan anlayışlı, kavrayışı mükemmel, irfan ve mârifet sahibi" kişidir. Tasavvufî mânâda Allah'ın kendi zatını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhede ettirdiği kimsedir. (Uludağ 2012: 44).

*Bu cevâbı ârif anlar nicedür
Ahmakun gündüzi bunda gicedür (247)*

Bu beyitten önce, kişinin dünyada ne olursa olsun, erin yanında hor görül-
düğü, bir soğan kadar bile değeri olmadığı vurgulandıktan sonra, bunu yalnız
ârif olanın anlayacağı, ahmak kişinin bunu kavrayamayacağı belirtilmiştir.

Eserdeki beyitlerde bu kavramların dışında; hikmet, sûret, levh, tâ'at,
kerâmet, icâzet, varlık-yokluk, edeb gibi tasavvufî unsurlar da yer almaktadır.
Ayrıca zâviye, hânekâh, menzil gibi tasavvufî nitelikteki mekân adlarına da de-
ğinilmiştir.

Sonuç

XIV. yüzyılın sonlarıyla XV. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen ve
444 beyitlik manzum bir mesnevî olan Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnâme-
si'nde ortaya koymaya çalıştığımız muhtevâ özellikleri eserin tasavvufî ve ahlâkî
bir fütüvvetnâme olduğunu desteklemektedir. 1452'de Edirne'de istinsah edil-
diği bilinen bu eserin XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başında yazıldığı tah-
min edildiğinden bu alanda yazılan diğer iki manzum fütüvvetnâmeden daha
önce olduğu görülmektedir. Bu nedenle Anadolu'da yazılan ilk manzum fü-
tüvvetnâme olma özelliği taşıdığı düşünülebilir. Mesevîde dinî, tasavvufî ve
ahlâkî konular yoğun olarak işlenmektedir. Allah ve peygamber sevgisi, İslam
ibâdet ve inanç esasları, âhiret inancının önemi, tasavvufî kavramlar olan akıl-
nefs çatışması, er hoca (mürîd-mürşid) ilişkisi, dört kapı olan şerî'at, tarîkat,
hakikat ve mârifet gibi daha pek çok unsurla bir erde olması gereken her türlü
iyi özellik beyitlerle aktarılmıştır. Beyitlerde yer alan zengin dinî ve taavvufî
muhteva ışığında bu mesnevî, sûfî mesnevîlerine daha yakın durmaktadır. Fakat
yazıldığı düşünülen tarih aralığı Lonca teşkilatlarına ait fütüvvetnâmelerin sık
kaleme alındığı bir döneme tekâbül etmektedir. Biz bu fütüvvetnâmenin ahî
Loncalarına ait fütüvvetnâmeler döneminde yazılan, ancak muhtevâsı gereği sûfî
fütüvvetnâmesi özelliği taşıyan bir eser olarak konumlandırmanın doğru olacağı
fikrindeyiz. Ayrıca mesevîde fütüvvet teşkilatına ait olan meslekî ve ekonomik
konuların yer almaması da bu fikri destekleyen diğer bir özelliktir. Fütüvvetnâme
oldukça yoğun bir tasavvufî muhtevâyâ sahiptir. Eserdeki beyitlerden tesbitlerle
ortaya koymaya çalıştığımız bu muhtevânın ahlâkî boyutunun yanında, tasavvu-
fun temel esaslarını ortaya koyması açısından da önem arz ettiği kanaatindeyiz.

ANADOLU'DA BİLİNER İLK TÜRKÇE MANZUM FÜTÜVVETNÂME OLAN ŞEYH
EŞREF B. AHMED FÜTÜVVETNÂMESİNDE DİNÎ-TASAVVUFÎ MUHTEVÂ

Kaynakça

Aclûnî. *Keşfu'l-hafâ ve Muzîlu'l-ilbâs*, 1-2, nşr. Yusuf b. Mahmud el-Hac Ahmed Dîmeşk: Mektebetü'l-ilmî'l-hadis,1421/2000.

Beyhakî. *Şuabu'l-îmân1-14*, nşr. Abdulalî Abdulhamid Hâmîd Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meali.

Gelişgen, Ahmet. "Sünnet".*Dini Kavramlar Sözlüğü*.606. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Karagöz, İsmail. "Zü'l-Celâl".*Dini Kavramlar Sözlüğü*.721. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Karagöz, İsmail. "Hakîm".*Dini Kavramlar Sözlüğü*. 220.Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Karagöz, İsmail. "Hakk".*Dini Kavramlar Sözlüğü*. 220.Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Karagöz, İsmail. "Rasûl".*Dini Kavramlar Sözlüğü*.552. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Karagöz, İsmail. "Zemzem ".*Dini Kavramlar Sözlüğü*. 712.Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Karaman, Fikret. "Deccâl".*Dini Kavramlar Sözlüğü*.115.Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

- Ocak, Ahmet Yaşar. "Fütüvvetnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13:264-265, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.
- Şentürk, Atilla – Kartal, Ahmet. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2008.
- Şeyh Eşref b. Ahmed. *Fütüvvet-nâme İyilik Kitabı*. Haz. Mustafa Güneş, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2016.
- Şeyh Eşref b. Ahmed. *Fütüvvet-nâme*. Haz. Orhan Bilgin, İstanbul: Yıldızlar Matbaası, 1992.
- Torun, Ali. *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Torun, Ali. "Eşref b. Ahmed", *Ahîlik Ansiklopedisi*, 1: 393, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları 2014.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Yeniterzi, Emine. "Türk Edebiyatında Manzum Fütüvvet-nâmeler". *Konya Postası*. 3: 173. 2001.